

Više od religije: Otimica historije i jezika radi oblikovanja "nacija" - Bosna i Indija -

"Nepomirljive nacije"¹ - to je ono s čime su međunarodna zajednica u slučaju raspada Jugoslavije i Velika Britanija u Indiji bile ubijedene da imaju posla. Obje su na sličan način izražavale svoje stajalište: "Ovo je zemlja u kojoj su se najmanje tri religije i pola tuceta nacija stoljećima međusobno sukobljavale." (U.S. sekretar za vanjske poslove Warren Christopher o Jugoslaviji, 1993.)² - i - "[M]i smo naspram jednog prastarog antagonizma između Hindusa i muhamedanaca, predstavnika ne samo dviju religija nego i dviju civilizacija [...]." (Združeni komitet za indijsku ustavnu reformu 1934.)³

Međunarodna zajednica i kolonijalna Britanija bijahu izigrane. Ustvari, nema nikakvih nacija koje se sukobljuju bilo u Bosni bilo u Indiji, i nikad nije ni bilo. No, ipak, politički aktivisti govorahu o "nacionalnom sukobu", a strane sile preuzeše tu paradigmatu. Ignorirali su zbrku, kontradikcije i zamašne rascjepa što postojahu u objema zemljama. Sundhaussen to opisuje za Balkan:

"Slovenci i Hrvati pripadaju istoj (rimokatoličkoj) vjeroispovijesti, no, razlikuju se u pismu⁴. Hrvati i Srbi koriste se istim (hrvatskosrpskim ili srpskohrvatskim) pismom, no, imaju različite vjeroispovijesti. Bosanski muslimani razlikuju se od svojih suvremenika (Srba i Muslimana) jedino u vjeroispovijesti, dok se od drugih muslimana u Jugoslaviji (primjerice od Albanaca) razlikuju po jeziku i podrijetlu. Makedonci dijele sa Srbima istu pravoslavnu vjeroispovijest, no imaju vlastito pismo od kraja Drugog svjetskog rata. A ukoliko se Crnogorci žele definirati kao nacija, utoliko im je potrebna pored jezika i vjere (koje dijele sa Srbima) bar još neka razlikovna oznaka da bi poduprli svoju autonomiju (primjerice, drugačija historijska tradicija i društvene forme organizacije)."⁵

U Indiji jedva da iko uopće rabi termin "nacionalno" - zbog kontradikcija koje Manor opisuje na sljedeći način. Nacionalnost u Indiji znači 1. religija: povrh svijtu, Hindusi, muslimani i Sikhi; 2. jezik: najmanje devet glavnih jezika i bezbrojni ostali; 3. takozvani izvankastovni i koji ne spadaju u hindusko društvo; 4. rasno razlikovana plemena: na Himalajima i sjeveroistočnim planinama; 5. "Arijevcu" i "Dravidi", koji dijele potkontinent na sjever i jug uzduž regionalnog rascjepa između drevnih indoevropskih i dravidskih jezika.⁶

¹ Autor rabi termin "ethnic groups" ("etničke grupe"), što je u nas prihvaćen i sve udomačeniji termin, premda se još uvijek često rabi termin "nacija". (Prev.)

² Priopćenje za javnost, Washington, 10th of February 1993, in: *Europa-Archiv* (1993), p.D158.

³ Izvješće (session 1933-34), in: Aziz, Vol. I (1986), p.13.

⁴ Autor rabi termin *script* (pismo), a ne *language* (jezik). (Prev.)

⁵ Sundhaussen (1993), p.12.

⁶ Manor (1996), in: *IA*, p.460-461.

Imajući ovo na umu, mora iznenaditi da je pojam homogenih "nacionalnih tabora" mogao prevagnuti i da je ovaj koncept uopće mogao ljude politički mobilizirati. To je učinjeno pomoću sljedeće tehnike: Odabran je jedan primordijalni faktor u svrhu kontrasta. U slučajevima Bosne i Indije to je religija. To je, pak, preslabo da bi ljude koji slijede jednu religiju mobiliziralo protiv onih koji slijede neku drugu. Zamašni rascjepi prepreka su za jedan jači grupni osjećaj s političkim potencijalom, kao što je gore pomenuto. Da bi se ljude ipak mobiliziralo, oko centralnog su elementa uspostavljene druge primordijalne komponente. One su prikladno iskrivljivane, prenaplašavane ili naknadno konstruirane. Tako je "nacionalizirana" grupa ljudi koji pripadaju istoj vjeri - pripisani su im faktori koji je trebalo da izoštre razliku. Oni koji su vjerovali u islam definirani su - usprkos mnogim kontradikcijama - kao "nacija" nasuprot drugim "nacijama" poput katolika, pravoslavnih, Hindusa.

U onomu što slijedi, "nacionalnost" ili *zajednicu* u indijskom slučaju ne treba razumjeti kao postojeću grupu, nego kao *koncept za akciju* s religijom kao "centrom nacije" oko kojeg su drugi faktori postavljeni da stvore oštrije kontraste. Određenje "centra nacije" jest preselekcija za jednostranu prilagodbu grupe u službi neotuđive definicije sopstva. Jedino s ovim može se ostvariti politička konstitucija - i to je nužno za projekt "gradba nacije".

Pogledajmo tu tehniku na dva primjera sekundarnih naspramnosti: historija i jezik.

Historija

Otmica historije u službi je stvaranja "zajedničkog podrijetla" za one s istom vjerom. U ovu svrhu glasnogovornici bosanskih muslimana raspiruju bogumilski mit kad god kane suprotstaviti se naprednijim nacionalnim projektima Srbije i Hrvatske.⁷ Ideja se sastoji u tomu da današnji bosanski muslimani potječu izravno od srednjovjekovnog bosanskog plemstva. Navodno, ono je uspostavilo svoj identitet preko bogumilske crkve, koja se oduprla pravoslavnim i katoličkim posezanjima. Nakon otomanskih osvajanja 1463. i 1482. bosanskohercegovačko plemstvo spremno se i hametice obratilo na islam, bar tako glasi mit. S njima se i većina bogumilskih bosanskih seljaka preobratala *en masse* i postala stub društva otomanske vlasti. U ovome aspektu, "nacionalnost" je muslimana u Bosni starija od njihove religije.

Nije slučajno to što bogumilski mit dobiva svjež poticaj kada *Zeitgeist* sugerira uzdizanje bosanskih muslimana do nacije - protivu nacionalnih takmaca koji označuju "muslimane" kao Srbe, Hrvate ili Turke. Ovo se desilo prvo u austrougarskom periodu (povrh svega, od 1900.) i u Titovoj Jugoslaviji (od 1960-ih). Jugoslavenski komunistički historičar Atif Purivatra propagirao je ovu verziju u svojim ranim spisima da podupre to da su bogumili predstavljali "jezgru muslimanske nacionalne izgradnje".⁸ On je digao glas 1968., u vrijeme kada su bosanski muslimani u Jugoslaviji dobili sufiks "u nacionalnom smislu" a - 1971. - njihov status "nacije" upisan je u Ustav. Purivatra je bio ubijeden da "je sveopći društveno-ekonomski i napose kulturalni i politički razvoj muslimana potvrdio njih kao zasebno nacionalno tijelo."⁹ Uz tezu da današnji bosanski muslimani vuku svoje podrijetlo izravno od bogumilskog

⁷ Fine, in: Pinson (1996), p.11ff; Miedlig (1994), p.26ff; Höpken, in: Kappeler/Simon/Brunner (1989), p.181ff. Više o bogumilskoj crkvi: Malcolm (1996), p.27ff; Džaja (1978; 1984), Babić (1992), p.90ff.

⁸ Höpken, in: Kappeler/Simon/Brunner (1989), p.182. Vidi također: Purivatra, in: Blagojević (1974), p.307. (Ovdje prevedeno s engleskog. Prev.)

⁹ Purivatra, in: Blagojević (1974), p.307. (Ovdje prevedeno s engleskog. Prev.)

plemstva, Purivatra izdvaja islamsku vjeru kao jedine kriterije identiteta.¹⁰ Zbog toga se muslimani moraju strogo razlikovati od Turaka, s kojima imaju samo istu religiju.¹¹

Novija su istraživanja ubjedljivo pobila bogumilski mit.¹² U skladu s novim nalazima, bogumilska je crkva kao i bosanska država bila u opadanju prije otomanske invazije.¹³ Bosansko je plemstvo bilo različitog podrijetla: a) mjesno plemstvo, b) muškarci silom preobraćeni kao dječaci nakon što su bili otiđi od svojih roditelja, c) obične sluge iz Male Azije, i d) imigranti iz Madarske, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Srbije.¹⁴ Pripadnici sviju religija prešli su na islam, preobraćenja su bila prije korak po korak nego *en masse*.¹⁵

Očevidno, ljudi sviju vjera prelazili su na islam, a ne samo "bogumili". Čak je i Purivatra ublažio svoj stav glede ovoga pitanja. Rekao je, juna 2000., da priznaje istraživanja Šajc i Balića. Danas više nijedan znanstvenik ne podržava bogumilsku tezu u njenoj čistoj verziji.

"Mogli bismo reći: većina bogumila prihvatila je islam", sugerira Purivatra kompromis. "Kao što su to učinili i pravoslavci i Hrvati."¹⁶

Neki učenjaci čak sumnjaju da je bosanska crkva bila uopće bogumilska. Tako hrvatski historičar Franjo Rački u članku iz 1869./70. o bogumilima.¹⁷ Sami Bosanci smatrali su se naprosto *krstjanima*.¹⁸ Time se, pak, ne mijenja argument ako su Bosanci bili Bogumili ili nešto drugo. S današnjeg je gledišta mnogo interesantnija činjenica da je teorija Račkoga imala dva suvremena suparnika. To je verzija srpskoga pisca Petranovića, koji je tvrdio da je bosanska crkva bila, zapravo, apostatska srpsko-pravoslavna. S druge strane, katolički pisci bijahu uvjereni da je bosanska crkva bila ogranač katoličke crkve.¹⁹ Jasno je šta ovo znači u kontekstu gradbe nacije na religijskoj osnovi: bosanski su muslimani po pretpostavci zapravo Srbi ili Hrvati.

U Indiji, slični mitovi pokušavaju "nacionalnost" prikačiti religiji posredstvom historio-grafskih izokretanja. Hinduistički nacionalisti tvrde da brahmani potječu od arijskog plemena koje je navodno migriralo iz centralne Azije u sjevernu Indiju oko 1500. p.n.e. i osvojilo visoke civilizacije u dolini Inda.²⁰ Ovo je s namjerom da se od svakog ne-Hindua napravi "nacionalno" ili čak rasno drugačija osoba. Jasno je, pak, da su gotovo svi muslimani u Indiji konvertirani mještani hinduističkog vjerovanja. Neki učenjaci sumnjaju da su Arijevci uopće osvojili civilizaciju Inda.²¹

Neki hinduistički nacionalisti argumentiraju upravo suprotno eda bi postigli isti cilj:

¹⁰ Vidi i: Irwin (1984), in: EEQ, p.445.

¹¹ Purivata, in: Blagojević (1974), p.317.

¹² Džaja (1978) i (1984); Birnbaum (1987), in: WS; Thomas, in: Thomas/Friman (1996); Malcolm (1996)

¹³ Džaja (1984), p.28-29.

¹⁴ Džaja (1978), p.69. On se vraća na nalaze V. Čubrilovića od 1935. (iz izvora iz petnaestog stoljeća), koji su se danas pokazali dokazanim.

¹⁵ Bosanski učenjak Nedim Filipović prvi je skrenuo pažnju na ovo. Vidi Malcolm (1996), p.52; Džaja (1978), p.72ff; Balić (1992), p.90ff. Lapidus (1988), p.309 ukazuje na popis iz 1520-30. U skladu s njim samo je 19 posto stanovništva na Balkanu bilo u to vrijeme muslimansko. U BiH je bilo 45 posto. Muslimani su živjeli gotovo svugdje u urbanim oblastima.

¹⁶ Purivatra u intervjuu s autorom u Sarajevu (27.06.2000). Rekao je da je 1960-tih imao dostupne samo nalaze jugoslavenskog autora Aleksandra Solovjeva.

¹⁷ Više o ovome in: Malcolm (1996), p.27ff.

¹⁸ Džaja, in: Weithmann (1994), p.152.

¹⁹ Malcolm (1996), p.28-29; S. Ramet (1990), in: SSJ, p.5.

²⁰ Vidi: Savarkar (1922), Golwalkar (1938).

²¹ Thapar (1975), p.6, (1996), p.24 i (1992); Satish Chandra (1996), p.33; Biswas (1990). Zanimljivo je da ovi autori argumentiraju pomoću arheoloških podataka. Lingvisti, tomu nasuprot, još uvijek favoriziraju teoriju migracije. Argumenti iz drugih tabora mogu se naći u: Erdosy (1997)

negiraju arijsku teoriju migracije i tako kane revalorizirati hinduizam. U njihovom aspektu, hinduizam se ne može "uvesti" poput muslimana ili Britanaca. To je urođeno u indijskom tlu i osnova sveukupne indijnosti.²²

Muslimanska se strana također koristi mitovima da bi se "nacionalno" razlikovala od ostalih. Pakistanski ideolozi pokušavaju objasniti zasnivanje proklamirane muslimanske domovine kao logičnu posljedicu historije. Razne zvanične historijske knjige smještaju korijene Pakistana od kamenog doba naovamo.²³ Utemeljitelj Pakistana i prvi premijer Mohamed Ali Jinnah okoristio se takvim mitovima: "Pakistan je ovdje postojao stoljećima, sada je ovdje, i ostat će do kraja svijeta. Oduzet nam je; treba samo da ga preuzmemo".²⁴

U današnje vrijeme nuklearne bojne glave Indije i Pakistana govore taj jezik izokrenute historije. Pakistanske rakete zovu se "Ghauri" - muslimanski osvajač. On je u 13. stoljeću potukao hinduističkog Prithivija Raja Chauhana i uspostavio, prvi put, takozvanu "muslimansku vladavinu" na potkontinentu. Indijska se raketa prikladno zove Prithvi.²⁵ Čini se da se "muslimani" i "Hindusi" sučeljuju u vjekovnom neprijateljstvu, baš kao nekada njihovi vladari.

Motriti historiju u retrovizoru - u njene prikladne odjeljke - učinkovito je sredstvo za stvaranje zajedničkog identiteta i instrumentalizirane slike sopstva.²⁶ Zamišljena prošlost podliježe selektivnom prisvajanju za nove ciljeve, kako to formulira K.N. Panikkar.²⁷ Retrovizor se prilagođuje po potrebi. U slučaju Indije može se reći: "Hindusi naginju retrospektivnoj glorifikaciji vedskog doba perioda Gupta u indijskoj historiji, dok su muslimani odgojeni tako da vide srednjovjekovni period muslimanske dominacije kao zlatno doba."²⁸ Na isti način srpski i hrvatski pisci opisuju vrijeme otomanskog carstva kao "mračno doba", dok su ga muslimanski historičari skloni glorificirati. Funkcija je mita da homogenizira sljedbenike.

Jezik

Standardizacija jezika slijedi istu svrhu. Balkan i Indija/Pakistan jedini su primjeri gdje je jezik oblikovan ex-post da bi se poklopio s religijskim nacionalnim centrom. Ideja u pozadini "nacionaliziranja" jezika glasi: Od ljudi koji drugačije misle očekuje se da i drugačije govore. Jezik postaje više nego instrument komunikacije, on postaje nacionalna značajka opterećena historijskim, političkim i kulturalnim konotacijama. Na kraju ovoga procesa ideal je "nacionalni jezik" u nacionalnoj državi.

Upravo zato što jezik postaje *politički* problem, lingvistika ne znači mnogo. U studijama slučaja svi su nacionalni jezici takozvani *Ausbausprachen*²⁹ - jezici oblikovani i standardizirani svjesno iz kulturalnih i političkih motiva, a ne gramatički.³⁰ Njemački je romantičarski filozof Johann Gottfried Herder (1744.-1803.) svojom idejom o tomu kako

²² Talageri (1993).

²³ Zabavan prijedlog in: Jalal, in: *LAMES* (1995), p.78ff.

²⁴ Jinnah u govoru na Sveučilištu Aligarh, 10.3.1941. Kaushik/Kaushik, in: Grover/Arora, Vol. I (1997b), p.44.

²⁵ »Čijne letjelice«, in: *The Economist* 09.05.1998.

²⁶ Thapar (1992), p.140.

²⁷ K.N. Panikkar (1997), p.73.

²⁸ Gore (1996), in: *SS*, p.43.

²⁹ *Njem. izgradbeni jezici* - Prev.

³⁰ Pojmovi *Ausbausprachen* i *Ahstandsprachen* mogu se naći in: Katičić, in: Lauer/Lehfeld (1995), p.24.

"jezici prave nacije" znatno utjecao na intelektualce Balkana i kolonijalne Indije.³¹

U drugoj polovici 19-og stoljeća postojala je realna šansa da se dode do zajedničkog standardnog jezika na Balkanu. Srpski lingvist Vuk Karadžić odabrao je istočnohercegovački subdijalekt (ijekavsko-štokavski) kao "najčistiji" srpski, koji je imao namjeru standardizirati.³² U isto su vrijeme sveslavenski ilirski intelektualci u Hrvatskoj također zagovarali štokavski dijalekt.

Ideološki su, pak, antagonizmi razorili ovu iluzornu harmoniju. Hrvatski glasnogovornici nisu željeli da ih se naziva "zapravo" Srbima, kako je to činio Karadžić sa svakim ko je govorio dijalektom koji je on odabrao. A ni srpski glasnogovornici nisu dali da im ilirci pokradu ideje. Sumnjali su da se katolička crkva koristi panslavizmom da bi preobratala izgubljene sinove na istoku. Tako je srpskohrvatski, hrvatskosrpski - ili kako god nazvan - jezik podijeljen na "srpski" s ćirilicnim i "hrvatski" s latinskim pismom.

Da ironija bude veća, Karadžićeva verzija nije prevagnula u Srba (koji su nastavili govoriti ekavsko-štakavski) nego u Hrvata. Većinom muslimani (i Srbi i Hrvati) u Bosni i Hercegovini favoriziraju ijekavski.³³ Nakon raspada Jugoslavije, jezik je ponovno dobio na važnosti. Bosanski su muslimani još jednom u sredini između suprotnih polova. Hrvatski ih nacionalisti prisvajaju kao "zapravo Hrvate" jer govore njihovim dijalektom. Srpski ih nacionalisti vide kao "zapravo Srbe" jer govore Karadžićev "čisto srpski". Muslimanski nacionalisti pokušali su, sa svoje strane, "svoj bosanski" jezik obogatiti turskim i perzijskim elementima da bi se stvorio kontrast.³⁴

Indijski je slučaj po istom obrascu. Hindi i urdu odnosno hindi-urdu pripadaju istočnoj grani indogermanske porodice jezika. Brahmani su standardizirali idiom kao klasični sanskrit u četvrtom stoljeću p.n.e. Tijekom vremena izvršeni su i perzijski i arapski utjecaji na jezik.³⁵ Britanci su se uključili u formalnu diobu jezika promovirajući književnost u akademskoj čistoti: hindi oslobođen perzijskog, urdu sa što je moguće više perzijskog. Bila je to čisto akademska debata među pjesnicima i piscima. Same što su britanski utjecaj i tehnologija tiska ispostavili novu platformu za ovu kontroverziju.³⁶ Na kraju 19-og stoljeća nacionalni glasnogovornici s objiju strana zlorabili su lingvističke varijante za političke ciljeve. Doprinijeli su identifikaciji hindija s Hindusima i urdua s muslimanima.³⁷ Britanski kolonisti podržali su ovaj nazor budući da su Hinduse i muslimane vidjeli kao dvije nacije, čak rase.

Zanimljivo je da na indijskom potkontinentu postoje mnogi gramatički različiti jezici i bezbrojni dijalekti. Ipak su nacionalni promicatelji rabili devijacije istoga jezika da bi izrezbarili svoje nacionalne idiome. To stoga što je leglo muslimanskog i hinduističkog

³¹ Više o Herderovoj recepciji na Balkanu: Sundhaussen (1973); Behschmitt (1980), p.66; Reiter (1984), p.283, 386ff. O Herderovoj recepciji u Indiji: Mehta (1996), p. 158ff, 187ff; Appadorai (1992), p.219ff.

³² Više o Vuku Karadžiću in: Lauer (1987).

³³ O umatarsrpskim jezičkim razlikama: Birnbaum (1987), in: WS, p.2.

³⁴ O eskalaciji jezičkih raspi nakon kolapsa Jugoslavije: Thomas, in: Thomas/Fritman (1996), p.36. O turskim elementima u jeziku bosanskih muslimana, vidi: Dyker (1972), in: *SEER*, p.243; Birnbaum (1987), in: WS, p.18 i Steindorf (1997), in: SOEM, p.288

³⁵ Shackle/Snell (1990): Dua, in: Clyne (1992); Das Gupta (1970); Brass (1974).

³⁶ Vidi: K.N. Panikkar (1995), p.128; Dalmia (1997), p.150. Ovi nalazi podupiru argumente Andersona (1991).

³⁷ Vidi ovaj jezički sukob u Ujedinjenim Pokrajinama opisan in: Brass (1974), p.130ff.

nacionalizma smješteno u sjevernim Ujedinjenim Pokrajinama (današnji Uttar Pradesh) gdje dominira hindi-urdu.

Odmah uz religiju, urdu je igrao važnu ulogu za identifikaciju mlade pakistanske države, čim je proglašena. No u popisu od 1951. samo je 7,2 posto Pakistanaca navelo urdu kao svoj maternji jezik. Više od 54 posto govorilo je bengalski.³⁸ Pokazalo se da je ovo veliki problem. U Istočnom Pakistanu Bengalci su se našli u nepovoljnom položaju glede zaposlenja. Premda je bengalski konačno proglašen drugim zvaničnim jezikom, tenzije su rastle sve do otcjepljenja Istočnog Pakistana, koji 1971. postaje Bangladesh. San o muslimanskoj domovini potresen je u temeljima. U svakom je slučaju nakon rascjepa više ljudi koji govore urdu ostalo u Indiji.

Zaključak

Homogene nacije ne postoje, kao ni "nacionalni sukobi". No postoji koncept djelovanja pogodan za *politički* program gradbe nacije. Tu se ne radi o onomu što ljudi jesu, nego što ljudi misle, ili bolje, što neki ljudi misle. Nacionalni glasnogovornici tvrde, a mnogi im vjeruju, da "nacionalnost" uistinu ima neke veze sa stvarnim podrijetlom. Antropologija je posljednje pribježište argumentacije: iskopine lubanja i kostiju na Balkanu i na Indijskom potkontinentu uopće ne podržavaju proklamirani "nacionalni" rascjep.³⁹

No istina je da iskusveni svjetovi oblikuju ljudske umove i, u jednom trenutku, čak zauzimaju mjesto primordijalnih čimbenika. Teror, rat i silovanja također su izoštrili navodne kontraste u jednoj naprednijoj fazi političke agitacije, što je doprinijelo ubjedenju mnogih da "nacije" ne mogu živjeti zajedno (premda su raskrinkane strategije relativno malog broja surovih aktivista⁴⁰).

Tužno je već što je zamagljivanje političkih glasnogovornika na Balkanu i u Indiji bilo uspješno. Još je gore što su zapadni političari i savjetnici - koji unekoliko dijele iskustvo prosvjetiteljstva i građanske i demokratske gradbe nacije - preuzeli tu užasnu "nacionalnu" paradigmu. Štaviše, oni su djelali tomu sukladno, stvarali institucije, popuštali političkim i čak teritorijalnim zahtjevima nacionalista, i vodili ih do lakog uspjeha. Tako je konačni cilj nacionalista, nacionalnih država, ostvaren sa svim svojim kontradikcijama i političkim dinamitom. Čak su se našli na kraju sa slabim ili uopće nikakvim nacionalnim masovnim pokretom. Međutim, kad je jednom dostignut taj stupanj, teško je prekinuti začarani krug nacionalnog rezoniranja. Tu se ne ostavlja mnogo prostora za multi- ili trans- nacionalne snage.

Lekcija iz bosanskog rata i krvave podjele Indije mogla bi poslužiti kao pogled u ishodište začaranog kruga, i neprestano prizivati k umu ex-post konstrukciju "nacionalne ideje" sa svim nesukladnostima, kontradikcijama i plitkostima koje su gore opisane. Tako bi bili ismijani nacionalni argumenti i stranačka politika - i možda pomognute multi- ili transnacionalne snage u svojem zasnutku.

³⁸ Lakhī, in: Grover/Arora, Vol. II (1997b), p.191.

³⁹ Za Balkan vidi: Mikić, in: Bernhard/Kandler-Pålsson (1986), p.339; za indijski potkontinent vidi: Kennedy, in: Erdosy (1997), p.60-61.

⁴⁰ Strategije nasilnika, silovatelja i ubojica bijahu vrlo slične tijekom rata u Bosni i u vrijeme podjela u Indiji. Vidi: Thomas, in: Thomas/Friman (1996), p.135-136; Calic (1996a), p.92ff; Morokvasic, in: DA (1993), p.13; Silber/Little (1995), p.269ff; Malcolm (1996), p.216-217; O Indiji vidi: Aziz, Vol I (1986)p.349ff; Jalal (1985), p.226, a sistematski: Engineer (1995); Brass, in: Brass (1996).

Literatura

- Anderson, Benedict R.:** *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London/New York 1991
- Appadorai, A.:** *Indian Political Thinking: Through the Ages.* New Delhi 1992
- Aziz, K.K. (ed.):** *Muslims under Congress Rule 1937-39: A Documentary Record.* 2 Vols, Delhi 1986
- Balić, Smail:** *Das unbekannte Bosnien: Europas Brücke zur islamischen Welt,* Köln 1992
- Birnbaum, Henrik:** *The Ethno-Linguistic Mosaic of Bosnia and Hercegovina,* in: *Die Welt der Slawen* 32/1987
- Biswas, A.K.:** *The Aryan Myth,* in: Ray, A./Mukherjee, S. (ed.): *Historical Archaeology of India,* New Delhi 1990
- Brass, Paul R. (ed.):** *Riots and Pogroms,* London u.a. 1996; *ibid.: Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison,* New Delhi u.a. 1991; *ibid.: Language, Religion and Politics in North India,* Cambridge 1974
- Čalić, Marie-Janine** *Der Krieg in Bosnien-Herzegowina: Ursachen, Konfliktstrukturen, Internationale Lösungsversuche.* (2. Aufl.) Frankfurt/M. 1996
- Chandra, Satish:** *Historiography, Religion and the State in Medieval India,* New Delhi 1996
- Dalmia, Vasudha:** *The Nationalization of Hindu Traditions: Bharatendu Harischandra and Ninteenth-Century Benares,* Delhi u.a. 1997
- Das Gupta, Jyotindra:** *Language Conflict and National Development: Group Politics and National Language Policy in India,* Bombay/Calcutta/Madras 1970
- Dua, Hans R.:** *Hindi-Urdu as a Pluricentric Language,* in: Clyne, Michael (ed.): *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations,* Berlin/New York 1992
- Dyker, David A.:** *The Ethnic Muslims of Bosnia: Some Basic Socio-Economic Data,* in: *Slavonic and East European Review* 50, April 1972
- Džaja, Srećko M.:** *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918): Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie,* München 1994; *ibid.: Bosnien-Herzegowina,* in: Weithmann, Michael: *Der ruhelose Balkan.* München 1994 (2nd ed.); *ibid.: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina: Voremanzipatorische Phase 1463-1804,* München 1984; *ibid.: Die »Bosnische Kirche« und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg,* München 1978
- Engineer, Ashgar A.:** *Communalism in India: A Historical and Empirical Study,* New Delhi 1995
- Erdosy, George (ed.):** *The Indo-Aryans of Ancient South Asia: Language, Material Culture and Ethnicity,* New Delhi 1997
- Fine, John.V.:** *The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society,* in: Pinson, Mark (ed.): *The Muslims of Bosnia-Hercegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia,* Cambridge (Mass.) 1994

- Golwalkar, M.S.:** We or Our Nationhood Defined, Bombay 1938
- Gore, M.S.:** Unity in Diversity, in: *Social Scientist*, 24 (1996) 1-3 (New Delhi)
- Höpken, Wolfgang:** Die jugoslawischen Kommunisten und die bosnischen Muslime, in: Kappeler, Andreas/Simon, Gerhardt/Brunner, Georg (ed.): Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien: Identität, Politik, Wiibidand, Köln 1989
- Irwin, Zachary T.:** The Islamic Revival and the Muslims of Bosnia-Hercegovina, In: *East European Quarterly* 17 (1984) 4
- Jalal, Ayesha:** Conjuring Pakistan: History as Official Imagining, in: *International Journal of Middle East Studies*, 27 (1995) 1; *ibid.*: The Sole Spokesman: Jinnah, the Muslim League and the Demand for Pakistan, Cambridge 1985
- Katičić, Radoslav:** Serbokroatische Sprache - Serbisch-kroatischer Sprachenstreit, in: Lauer, Reinhard/Lehfeld, Werner (ed.): Das jugoslawische Desaster: Historische, sprachliche und ideologische Hintergründe, Wiesbaden 1995
- Kaushik, Asha/Kaushik, Surendra N.:** Religion as Political Ideology: The Separatist Crusade of Jinnah, in: Grover, Verinder/Arora, Ranjana (ed.): Pakistan: Fifty Years of Independence. Vol. I: Towards Independence: The Pre-1947 Period, New Delhi 1997b
- Kennedy, Kenneth A.R.:** Have Aryans been Identified in the Prehistoric Skeletal Record from South Asia?: Biological Anthropology and Concepts of Ancient Races, in: Erdosy, George (ed.): The Indo-Aryans of Ancient South Asia: Language, Material Culture and Ethnicity, New Delhi 1997
- Lakhi, M.V.:** Language and Regionalism in Pakistan, in: Grover, Verinder/Arora, Ranjana (ed.): Pakistan: Fifty Years of Independence. Vol. II: Independence and Beyond: The Fifty Years: 1947-1997, New Delhi 1997
- Lapidus, Ira M.:** A History of Islamic Societies, Cambridge u.a. 1988
- Lauer, Reinhard:** Vuk Karadzic und seine Zeit, Göttingen 1987
- Malcolm, Noel:** Bosnia: A Short History, (2nd ed.) London 1996
- Manor, James:** »Ethnicity« and Politics in India, in: *International Affairs*, 72 (1996) 3
- Mehta, V.R.:** Foundations of Indian Political Thought, (2nd ed.) New Delhi 1996
- Miedlig, H.-Michael:** Zur Frage der Identität der Muslime in Bosnien-Herzegowina, in: Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert: Fremde Wege - Eigene Wege (Berliner Jahrbuch für osteuropäische Geschichte), Berlin 1994
- Mikić, Živko M.:** Die Ethnogenese der Slawen aus der Sicht der Anthropologie, in: Bernhard, Wolfram/Kandler-Palsson, Anneliese: Ethnogenese europäischer Völker, Stuttgart/New York 1986
- Morokvasić, Mirjana:** Krieg, Flucht und Vertreibung im ehemaligen Jugoslawien, in: *Demographie aktuell*, 2/1993
- Panikkar, K.N.:** Communal Threat and Challenge, Madras 1997; *ibid.*: Culture, Ideology, Hegemony: Intellectuals and Social Consciousness in Colonial India, New Delhi 1995
- Pinson, Mark:** The Muslims of Bosnia-Herzegowina Under Austro-Hungarian Rule, 1878-1918, in: *ibid.* (ed.): The Muslims of Bosnia-Hercegovina: Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia, Cambridge (Mass.) 1994

- Purivata, Atif:** On the National Phenomenon of the Moslems of Bosnia-Hercegovina, in: Blagojević, Dušan (ed.): Nations and Nationalities of Yugoslavia, Belgrad 1974
- Ramet, Sabrina P.:** Primordial Ethnicity or Modern Nationalism: The Case of Yugoslavia's Muslims, Reconsidered, in: *South Slav Journal*, 13 (1990) 1-2
- Reiter, Norbert:** Gruppe, Sprache, Nation, Wiesbaden/Berlin 1984
- Savarkar, V.D.:** Hindutva: Who is Hindu?, written and distributed: Delhi 1922, published in Delhi 1969
- Shackle, Christopher/Snell, Rupert:** Hindi and Urdu Since 1800: A Common Reader, New Delhi 1990
- Silber, Laura/Little, Alan:** The Death of Yugoslavia, London 1995
- Steindorff, Ludwig:** Von der Konfession zur Nation: Die Muslime in Bosnien-Herzegowina, in: *Südosteuropa-Mitteilungen*, 4/1997
- Sundhaussen, Holm:** Experiment Jugoslawien: Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall, Mannheim 1993; *ibid.*: Der Einfluß der Heribidchen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie, München 1973
- Talageri, Shrikant G.:** Aryan Invasion Theory and Indian Nationalism, Delhi 1993
- Thapar, Romila:** The Theory of Aryan Race and India: History and Politics, in: *Social Scientist*, 24 (1996) 1-3; *ibid.*: Interpreting Early India, Oxford/New York/ Delhi 1992
- Thomas, Raju:** History, Religion and National Identity, in: Thomas, Raju G./Friman, Richard H. (ed.): The South Slav Conflict: History, Ethnicity, and Nationalism, New York 1996
- Wieland, Carsten:** Nationalstaat wider Willen: Die Politisierung von Ethnien und die Ethnisierung der Politik, Bosnien, Indien, Pakistan, Frankfurt-M./New York 2000; *ibid.*: Izetbegović und Jinnah - die selektive Vereinnahmung zweier "Muslim-Führer", in: *Südosteuropa-Mitteilungen*, 4/1999; *ibid.*: Die aktuellen Konfliktlinien in Bosnien-Herzegowina, in: *Südosteuropa-Mitteilungen*, 3/1995

S engleskog preveo Ranko tK. Milanović-Blank